

UOT 39

SƏBUHİ HƏSƏNOV

**NEOLİT İNQİLABININ DƏFNETMƏ ADƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ
(Naxçıvan materialları əsasında)**

Bəşər tarixinin dönüş nöqtələrindən birini Neolit inqilabı təşkil edir. Neolit inqilabı özündən əvvəlki dövrlərin nailiyyətlərini özündə saxlasa da, bir sıra yeniliklər də gətirdi. Əkinçiliklə birlikdə insanların oturaq həyata keçməsi, saxsı qabların istehsalı, heyvanların əhliləşməsi Neolit inqilabının nailiyyətlərindəndir. Neolit təsərrüfatundakı bu yeniliklər tezliklə onların mənəvi dünyasına da nüfuz etdi və insanların inanc sistemində köklü dəyişikliklər oldu. Ölənlərin dəfn edilməsi, əcdadların yaşayış evlərinin altında və ya aralarında basdırılmaları bu dövrə təsadüf etməkdədir.

Naxçıvanda I Kültərə yaşayış yerində tədqiq olunan qədim torpaq qəbirlər Neolit inqilabında ulu əcdad kultunun yaranmasını təsdiq edir. Bu qəbirlərdə mərhum yarı bükülü, sağ və ya sol çiyi üstə müxtəlif istiqamətlərə doğru yönəlmiş şəkildə dəfn edilmişdir. Mərhumun yanına qoyulan əşyalar o dövrdəki insanların mənəvi dünyası və məşğuliyyəti haqqında məlumat verir və Neolit inqilabının dəfn adətinə təsir etdiyini göstərir.

Açar sözlər: Neolit inqilabı, Naxçıvan, inanc, qəbir, dəfn adəti, I Kültərə.

Neolit inqilabı bəşər tarixinin dönüş nöqtələrindən biridir. Neolit inqilabı zamanı insanlar Paleolit və Mezolit dövründən əldə edilən nailiyyətlərdən yararlanaraq onu inkişaf etdirmişlər. Neolit inqilabının ən əsas xüsusiyyətlərindən biri əkinçiliyin və maldarlığın formalaşması idi. Bu prosesin dünyada kiçik bir coğrafiyanı – Yaxın Şərqi kiçik bir bölümünü əhatə etməsinə baxmayaraq, bəşəriyyət üçün mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Əkinçiliyin yaranması və inkişafı insan yaşayışını dəyişməklə birlikdə, eyni zamanda onun mənəvi dünyasında da inqilaba səbəb olmuşdu. Bu dövrdə ilkin kənd və qəsəbələrin yaranması ilə ibtidai mərkəzlər yaranırdı ki, bu da sonradan mərkəzlər arasında mədəni və siyasi mübarizəyə gətirib çıxartdı.

Əkinçiliyin inkişafı ilə oturaq həyata keçid başlamışdır. Bununla da daimi yaşayış yerləri yaranırdı ki, bu da özlüyündə bu ərazilərin maksimum istifadəsinə və onun qorunmasına gətirib çıxarırdı. Neolit inqilabının özəyini təşkil edən əkinçilik eyni zamanda bu təsərrüfat həyatına uyğun olaraq inanc sistemində də inqilabi dəyişiklik yaratdı. Bitkilərin becərilməsi əvvəlki bəzi dəyərləri alt-üst edərək yeni dəyərlər yaratdı və neolit insanın mənəvi dünyasını kökündən dəyişdi [4, s. 56].

Neolit inqilabı ilə artıq insanlar öz ölümləri haqqında daha çox fikirləşməyə və onları daha hörmətli şəkildə dəfn etməyə başladı. Ölümlərin bu şəkildə ucaldılması insanlar arasında yaranmış əcdad kultuna olan inancda yeni dəyişikliklərə gətirib çıxartdı. Əcdadlar kultunun yaranmasının səbəbləri aşağıdakılardır:

1. Oturaq həyata keçən toplumlar üçün insan amili daha çox dəyər qazandı. Bununla birlikdə ailənin başçısı müqəddəsləşməyə başladı.
2. Əcdadlar kultunun varlığı qədim dövrlərdən fərqli olaraq, əkinçilik psixologiyasına uyğun olaraq yenidən dirilməni və ya o biri dünyaya getməyi təcəssüm etdirirdi.
3. Əcdadlar kultunun təsdiqi həm də onun sonrakı nəsillərin ailə mülkünə sahib olmaq hüquqlarını verirdi.

İnsanlar artıq öz əcdadlarına hörmət etməklə yanaşı, həm də sonrakı nəsillər qarşısında özlərini sığortalatmaq istəyirdilər. Əcdadlara bu şəkildə qiymət verilməsi, o dövrün cəmiyyətində artıq insanların dəyərləndirildiyini göstərir. Neolit inqilabının ən əsas dəyişikliklərdən

biri də demoqrafik inkişafa səbəb olması idi. İnsanların oturaq həyata keçmələri ilə əkinçiliyin insana verdiyi məhsul həm onların qida təhlükəsizliyinə, həm də gələcəyə ehtiyat qida yığmalarına imkan verdi. Bununla da insanlar arasında aclığın azalması və qida arxasınca ölümcül ovların zəifləməsi ilə ölüm hallarına az rast gəlinirdi. Bu da öz növbəsində ailələrin genişlənməsi və demoqrafik inkişafa səbəb olmuşdu. Neolit dövründə insanların sayı əvvəlki dövrlərdən xeyli çox idi. Demoqrafik inkişaf insanlar arasındakı ünsiyyəti də artırmışdı ki, bu da mədəni proseslərin sürətlənməsinə gətirib çıxartmışdır.

Neolit inqilabının gətirdiyi yeniliklər öz növbəsində inanc sistemindəki yeniliklərə də səbəb oldu. Neolit insanların məşğuliyyəti dəyişildikcə artıq, buna uyğun olaraq inanc sistemindəki yeniliklər qaçılmaz idi. Ümumiyyətlə, inanc məşğuliyyətə bağlıdır və onunla birlikdə deformasiyaya uğrayır. Buna görə də, əkinçiliyin insan yaşayışına təsiri eyni zamanda inanca da təsir edirdi. Bir zamanlar təbiətdən hazır qida əldə edən insanlar Neolit inqilabı sayəsində məhsulu istehsal edir, onu qoruyur, saxlayır, bişirir ehtiyat qalanları isə sonrakı ilə əkin üçün toxumluq saxlayırdılar. Deməli, bir zamanlar uğurlu yığıcılıq və ovçuluq üçün edilən dualar artıq, toxumun əkilməsi, göyerməsi, biçilməsi, yığılması, yemək hazırlanması və saxlanması ilə uzun və mürəkkəb dualara çevrilir. Təbiətdən bolluq istəyən insanlar, indi isə onu ana torpaqdan umurdu. Paleolit insanları ovçuluğa müqəddəs bir fəaliyyət kimi baxırdılar. Daha sonra isə eyni məqama əkinçilik yüksəldi. Əkinçilər tarlalarda işləyərkən ya da əkinləri biçərkən tam bir ovsunlanmış hala girmələri lazım olurdu [1, s. 331]. Beləliklə, Neolit inqilabının yaranması ilə ümumi qida duası, öz yerini mərhələli dualara buraxır. Əlbəttə ki, bu da öz növbəsində müxtəlif ruhların [daha sonra tanrılar] yaranmasına səbəb oldu. Əkinçiliyin kəşfi ilə bəlkə də ən mühüm nəticəsi paleolit ovçularının mənəvi dünyalarında bir xaosa yol açdı. Heyvanlar aləmi ilə bağlı dini elementlərin yerini, insan ilə bitki arasındakı mistik münasibətlər aldı [3, s. 58].

Neolit inqilabı ilə mürəkkəbləşən və çoxşaxəli olan ayinlər eyni zamanda dəfn etmə adətlərinə də öz təsirini göstərməkdə idi. Neolit dövründən əvvəlki dəfn etmə adətləri üçün ölümlərin təklidə basdırılması xarakterik idi. Neolit inqilabından başlayaraq kollektiv dəfnlər meydana çıxır. Anadoluda, Çayönü höyüğündə ölü evlərinə də rast gəlinmişdir [9, s. 162]. Burada insanlar ilk öncə müəyyən zamanlarda çürüdülmüş ölümlərinin baş və çənə sümüklərini bura gətirərək xüsusi ayinlərlə təyin olunmuş yerə qoyurdular. Neolit inqilabı ilə artıq onlar ölümlərini öz yaşayış məskənlərində dəfn etməyə başladılar. İnsanların burada bükülü vəziyyətdə dəfn edilmələri onu göstərir ki, ölümlərin dəfnində hər hansı bir gözləmə müddəti olmamışdır. Yaşayış yerindəki, insanların əkinçiliklə məşğul olması, icmanın oturaq həyata keçməsi ayinlər zamanı tez bir zamanda toplanmağa şərait yaradırdı. Buna görə də, ölünün sadə bir biçimdə bükülməsi və torpaq qəbirin qazılması bir gündən də az vaxt tələb edirdi. Buna görə də, Neolit inqilabı ilə torpaq qəbirlər tamamilə bərqərar olurdu. Torpaq qəbirlərin hazırlanması və ölünün dəfni ilə qəbir evin döşəməsinin altında qalırdı. Neolit inqilabındakı bu proses əcdadlar kultunun yaranmasını və ona olan inancın inkişafından xəbər verir. E.ə. 12-7 min əvvəl ovçu-toplayıcılar əkinçiliyə mərhələli şəkildə keçdilər. Yaşayanlarla ölümlər arasındakı münasibətlər kökündən dəyişdi. Əkinçilər ölümlərini yaşayış yerində basdırdılar. Bu vəziyyət, ölmüş əcdadları yaşayanlar üçün çox qiymətli hala gətirdi [9, s. 173].

Əcdadın sonrakı nəslə bu dairəvi, bəzənsə dördkünc möhrədən və ya çağdaşlarından tikilmiş evlərdə qalarkən öz əcdadlarının ruhları ilə daimi təmasda olurdular. Bu Neolit insanı üçün mənəvi güc idi. Ailənin başçısının döşəmələrdə dəfn edilməsi və onun ruhuna bağlılıq

daha sonra onunla başlayan nəslin nümayəndələrinin də yanlarında basdırılmasına gətirib çıxartdı. Ancaq, bu proses torpaq qəbirlərin birdən çox istifadəsi üçün yararsız olması səbəbindən digər ölümlər evlərin arasında və ya evin yaxınlığında dəfn olunmağa başlandı. Əlbəttə ki, bu nəslin qəbiristanlığının genişlənməsinə mane olduğu üçün sonrakı dövrlərdə qəbirlər müəyyən edilmiş yerlərdə, evlərdən müəyyən uzaqlıda hazırlanmağa başlandı.

Neolit dövrü üçün səciyyəvi olan torpaq qəbirlər onların məişəti ilə tamamilə bağlı olaraq yaranmışdır. Əkinçi psixologiyası ilə toxumun torpağa səpilməsi və onun cücərməsi, ölünün də torpağa basdırılması və onun yenidən dirilməsi inancından xəbər verir. Qəbirlərin sadə hazırlanması, başının altına daş və ya torpaq qoyulması Neolit insanı üçün yenidən oyanmaq inancının qalmasını göstərir. Ölümlərin bu cür dəfn edilməsi simpatetik sehdən yəni, yatmağı təqlid etməkdən xəbər verir. Arzulanan hadisənin olması üçün onun təqlid edilməsi, insanları yatmış şəkildə dəfn edərək onların oyanacağına inanırdılar [5, s. 10]. Neolit insanının o biri dünya haqqındakı inancı tam olaraq formalaşmamışdır. Onlar ruhların var olduğuna inansalar da, başqa bir dünya haqqındakı düşüncələri sadəcə ruhlar aləmindən ibarət idi. Karl W.Luckert ölümlərin yanına alətlərin qoyulmasının sadəcə o biri dünyada istifadəsi ilə əlaqələndirən arxeoloqları ateizmin təsirində qalmış gərəksiz dərəcədə minimalist düşüncələrini tənqid etmişdir [7, s. 74].

Neolit inqilabından sonrakı dövrlərdə torpaq qəbirlərin daşqutu qəbirlər ilə əvəz olunması, ölünün yanına qoyulan əşyaların xüsusiyyətləri artıq, ölümlərin başqa bir dünyaya getmək inancının olduğunu göstərir. Ümumiyyətlə, başqa bir dünya inancının bərqərar olunması əsasən tanrıların varlığı ilə paralel olaraq yaranan və inkişaf edən bir inançdır.

Naxçıvan ərazisi Neolit dövründən başlayaraq, mədəni inkişafın daha çox izlənilməsi ərazilərdən biri olmuşdur. Buna bir neçə amil səbəb olmuşdur:

1. Naxçıvan ərazisinin Əkinçi Ayparaya yaxın olması və onunla daimi mədəni və iqtisadi əlaqələr.
2. Ərazinin əkinçilik üçün faydalı olması, eyni zamanda ovçuluğun və maldarlığın intensiv şəkildə birlikdə əhalinin əsas məşğuliyyəti olması.
3. Tayfalararası miqrasiya proseslərinin əsas yerlərindən biri olması, Naxçıvanda demografik şəkildə əhalinin sayının artması.

Naxçıvan ərazisində Gilançay, Naxçıvançay, Arpaçay və başqa çay hövzələri ilkin əkinçilik mərkəzlərinə çevrilməyə başladılar. Çayların bu şəkildə qısa, bolsulu və bir-birinə paralel olması burada yaşayan əkinçi tayfaların bir-birinə hücum istəklərinin zəifləməsinə səbəb olurdu. Amma digər tərəfdən əhalinin artması bu tayfaların konfederasiya şəklində birləşmələrinə və ya məcburən tabe edilmələrinə səbəb oldu. Naxçıvan ərazisində Neolit dövründə çox böyük ehtimalla Göyçə-Naxçıvan-Urmiya əlaqələri daha da genişlənirdi. Bu da öz növbəsində Naxçıvan ərazisindəki mədəni proseslərin daha intensiv inkişafına səbəb olurdu.

O.Həbibullayev I Kültəpədə apardığı tədqiqatlar zamanı aşkar olunan qəbirləri Son Neolit dövrünə aid etmişdir. I təbəqədən aşkar olunan qəbirlərin tədqiqi zamanı o dövrün dəfn etmə adətləri haqqında bəzi fikirlər söyləmək olar. Belə ki, 2, 3, 5 sayılı qəbirlərdə ölünün başı və ya çənəsi altında qırmızı saxsı qırıqları qoyulmuşdur. Saxsıların bütöv halda qoyulmamasını aşağıdakı kimi əsaslandırma bilərik:

1. Qırmızı saxsı qırıqlarının qoyulması dəfn etmə zamanı hər hansı bir ayındən xəbər verir.
2. Qabların bütöv şəkildə qoyulmaması ölünün yatmış olma inancının hakim olduğunu göstərir.

Ümumiyyətlə, cəsədlər dəfn edilərkən kəllə hissə sallanmasın deyə, onun altına torpaq, daş, saxsı qab və başqa əşyalar qoyulurdu. Bu, yatan kimsənin başı ağrıməsın deyə yastığıın funksiyasını xatırladır. Belə, olduqda ölünün yatması inancının var olduğunu göstərir. Əgər saxsı qab qırıq deyil, bütöv şəkildə qoyulardısı, bu o biri dünyada istifadə ediləcəyi inancını göstərir. Saxsı qırıqlarının və cəsədin üstünə atılan oxranın rənglərinin qırmızı olması dəfn etmə adətlərində ölümün yeni bir başlanğıc olduğunu göstərir. Ən qədim dövrlərdən bu yana ölüm sonrası həyata inanc, qırmızı torpaq boya istifadə edilməsinin isbatı kimidir. Bu boya ayin mənasında qanı ifadə edər, yəni həyatın simvoludur [3, s. 23]. Eyni təbəqədə 4 saylı qəbirdə isə kəllə dən daşının üstünə qoyulmuşdur. Dirsəklərin altında oval şəkildə dən daşı, çanaq hissə isə daş həvəng vardır [6, s. 115]. Bu qəbirdə digər qəbirlərdən fərqli olaraq əmək alətlərinin qoyulması, o biri dünya haqqında inancının formalaşmasından xəbər verir. Türkiyədə Çayönü yaşayış yerində tədqiqatlar aparmış arxeoloq Metin Özbekə görə bəzi qəbirlərə dən daşı qoyulması, ölünün əsas məşğuliyyətindən xəbər verir [8, s. 17-18].

Naxçıvan ərazisində əsasən də I Kültəpədə aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində Neolit dövrünə aid qəbirlər tədqiq olunmuşdur. Ancaq tədqiqatı aparan Həbibullayev bu qəbirləri əvvəl Neolit dövrünə aid etsə də, daha sonra fikrindən daşınmış onu Eneolit dövrünə aid etmişdir. Vəli Baxşəliyevin rəhbərlik etdiyi beynəlxalq qazıntılardan (2013-2016-cı illərdə) sonra burada tədqiq edilən torpaq qəbirlər Neolit dövrünə aid edilmişdir. Qeyd edək ki, torpaq qəbirlərin tədqiqi Neolit inqilabının inanc sisteminə təsiri haqqında bizə bəzi məlumatlar verməkdədir.

İlk öncə burada tədqiq edilən torpaq qəbirlər çox sadə tərzdə hazırlanmışdır. Bəzilərinin yanında, ümumiyyətlə, heç bir əşya qoyulmamışdır. Qəbirlərin əksəriyyətində tək skeletlər tədqiq edilmişdir. Qəbirlər qonşu bölgələrdə olan Neolit dövrü qəbirləri kimi evlərin döşəmələrində dəfn edilmişdir.

Burada 2015-ci ildə G sahəsində I qəbirdə (G069) üç skelet aşkar olunmuşdur. Onlar yaşlı, orta və yeniyetməyə aid olmuşdur. Yaşlı adam ilk dəfə dəfn olunmuşdur. Digər iki nəfər dəfn edilərkən yaşlı adama məxsus skelet qismən dağıdılmışdır [2, s. 57]. Qeyd edək ki, bu maraqlı qəbir Naxçıvan ərazisində qədim dəfn etmə adətləri haqqında bəzi məlumatlar verməkdədir. Birincisi ilk olaraq qoca adamın dəfn edilməsi burada əcdadlar kultunun bərqərar olmasından xəbər verir. İlk öncə ailənin başçısı bilinməyən səbəbdən ölmüşdür. Daha sonra böyük ehtimalla onun ailəsindən (oğlu və nəvəsi ola bilər) digər iki nəfər də dəfn edilmişdir. Digər dəfn edilənlər əcdadlarının ruhuna sadıqlıq əlaməti olaraq onun yanında dəfn edilmişdirlər. Onların hansı səbəbdən öldüklərini bilməsək də, onu deyə bilərik ki, bu dəfn etmələr ardıcıl olmuşdur və aralarında bir neçə il fasilə vardır. Çünki digər cəsədlər dəfn edilərkən birinci artıq çürümüşdü ki, dəfn zamanı onun sümükləri dağıdılmışdır. Bu dəfn etmə daha sonra torpaq qəbirdən daş qutu qəbirə keçmə inancının ilkin rüşeymləri idi. Çünki torpaq qəbirlər kollektiv qəbirlər üçün yararsız idi. Bu da kollektiv (daha doğrusu nəslə) dəfn etmələr üçün daşqutu qəbirlərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur.

I Kültəpədə tədqiq olunan digər bir qəbirdə isə (E214) bir skelet aşkar olunmuşdur. Onun kəlləsi qərb, ayaqları isə şərq istiqamətində idi. Bükülü halda əlləri üzünə qaldırmış halda dəfn edilmişdir. Skeletin boğaz hissəsində muncuqdan ibarət boyunbağı, kəllənin altında oxra vardır. Skeletin sümükləri qırmızı rəngdə idi. Ehtimal ki, üzərinə oxra səpilmişdir. Onun yaxınlığında sümükdən hazırlanmış 2 əmək aləti aşkar olunmuşdur [2, s. 62-63].

Göründüyü kimi Neolit inqilabı ilə birlikdə insan həyatında əhəmiyyətli dəyişikliklər olmuşdur. Əhalinin oturaq həyata keçməsi ilə gündəlik məşğuliyyətləri dəyişilmiş və buna

uyğun olaraq dünyagörüşlərindəki yüksəliş eyni zamanda inanca da təsir etmişdir. İnanç isə öz növbəsində dəfnəmə adətlərini kökündən dəyişdirmişdir. Neolit inqilabından başlayaraq dəfnəmə daha geniş vüsət almışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Armstrong K. Mitlerin kısa tarixi / Tərcümə edən Dilek Şendil. İstanbul: Şefik matbaa, 2005, 107 s.
2. Baxşəliyev V., Marro C., Berthon R., Quliyeva Z., Sarıertem S. Kültürə arxeoloji araşdırmalar (2013-2016). Bakı: Nurlan, 2017, 164.
3. Eliade M. Dinlər tarixi. İnanç və ibadətlərin morfoloji / Tərcümə edən Mustafa Ünal. Konya: Damla Ofset, 2005, 600 s.
4. Eliade M. Dinsel inanclar düşüncələr tarixi. Taş devrinde electsis mysterialarına. I c. / Tərcümə edən Ali Berktaş, İstanbul, 2003.
5. Frazer G.G. Altın dal. Din və folklorun kökenləri / Tərcümə edən Mehmet H.Doğan. İstanbul: Payel, 2004, 412 s.
6. Frazer G.G. İnsan, tanrı və ölümsüzlük / Tərcümə edən Onur Aydın, İrem Demirel. İstanbul: Altın bilek yayınları, 2015, 571 s.
7. Həbibullayev O. Kültürdə arxeoloji qazıntılar. Bakı: Mətbuat, 1959, 155 s.
8. Luckert K.W. Göbeklitepe / Tərcümə edən Faruk Bayrak. İstanbul: Alfa yayınları, 2013, 421 s.
9. Özbek M. Çayönünde insan. İstanbul: Arkeoli və sanat yayınları, 2003, 53 s.
10. Torrey E.F. Beynin evrimi və tanrıların ortaya çıxışı. İlk insanlar və dinlərin kökeni / Tərcümə edən Erkan Aktaş. İstanbul: Çağaloğlu, 2018, 325 s.

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: hsebuhi.13@gmail.com*

Sabuhi Hasanov

THE EFFECT OF THE NEOLITH REVOLUTION ON FUNERAL CUSTOMS (Based on Nakhchivan materials)

One of the turning points in human history is the Neolithic Revolution. Although the Neolithic Revolution embodied the achievements of its predecessors, it also brought many innovations. One of the Neolithic revolution's achievements was the sedentary life of people along with agriculture, the production of pottery, and the domestication of animals. These innovations in the Neolithic economy soon penetrated their spiritual world and radically changed the people's belief system. The burial of dead believers and their ancestors' burial under or among their dwellings coincide with this period.

Ancient earthen graves excavated in the I Kultepe settlement in Nakhchivan confirm a great ancestral cult in the Neolithic revolution. In these graves, the deceased was buried half-bent, on his right or left shoulder, facing different directions. The items placed next to the deceased give information about the spiritual world and occupation of the people of that time and show that the Neolithic revolution influenced burial customs.

Keywords: *Neolithic revolution, Nakhchivan, faith, grave, burial custom, I Kultepe.*

Сабухи Гасанов

ВЛИЯНИЕ НЕОЛИТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ НА ПОХОРОННЫЕ ОБРЯДЫ (на основе материалов Нахчывана)

Одним из поворотных моментов в истории человечества является неолитическая революция. Неолитическая революция, сохранив достижения предыдущих периодов, принесла также некоторые инновации. Достижениями неолитической революции являются переход людей к оседлому образу жизни, сельскому хозяйству, производство керамики и приручение животных. Эти новации в неолитической экономике вскоре проникли в духовный мир и радикально изменили систему верований людей. В этот период встречаются погребения умерших и захоронение предков под домами или между ними.

Древние земляные могилы, раскопанные в поселении Кюльтепе I в Нахчыване, подтверждают формирование великого культа предков в эпоху неолитической революции. В этих могилах покойного хоронили в полусогнутом положении, на правом или левом плече, тела располагали в различных направлениях. Предметы, помещенные рядом с усопшим, дают информацию о духовном мире и занятиях людей того времени, что показывает влияние неолитической революции на погребальные обычаи.

Ключевые слова: *Неолитическая революция, Нахчыван, вера, могила, погребальный обычай, Кюльтепе I.*

(Tarix üzrə elmlər doktoru Şirin Bünyadov tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma tarixi: İlkin variant 21.01.2021
Son variant 03.03.2021**